

РЕЦЕНЗІЇ

ДІАЛЕКТИКА В ПАРАДИГМАЛЬНОМУ СТАТУСІ МЕТОДУ І ДІАЛОГУ В СУЧАСНОМУ МИСЛЕННІ ТА НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Олександр Тімченко

Рецензія на навчальний посібник

Василя Лисого “Діалектика”. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 480 с.

Зазвичай на сторінках наукових видань, яким є “Вісник Львівського університету. Філософські науки”, публікують рецензії на наукову літературу (монографії, статті тощо). Цього разу йдеться про навчальний посібник. Його автор не поділяє думки щодо різкого поділу, а то й протиставлення навчальної і наукової роботи в системі вищої школи. Звідси його позиція, що навчальна і наукова діяльність мають становити органічну єдність. Такий погляд, без сумніву, заслуговує на схвальну оцінку.

Закономірно, що зміст посібника відбиває специфіку підходу В. Лисого до розуміння співвідношення навчальної і науково-дослідницької діяльності. Для його “Діалектики” характерний нетрадиційний постановочно-проблемний виклад матеріалу (огляд наукової літератури з теми, аналіз різних, іноді протилежних дискусійних підходів до тлумачення і розв’язання відповідних проблем діалектики, рекомендації достатньо широкого вибору наукової монографічної літератури і статей). Автор відкрито посідає ту позицію стосовно діалектики, її концептуального розуміння, яку виклали у своїх наукових працях українські філософи В. Шинкарук, М. Булатов, М. Злотіна, Ю. Кушаков.

Водночас у посібнику збережено навчально-методичну спрямованість, що простежується, зокрема, у вміщених до кожного з параграфів посібника контрольних запитаннях (адресованих студентам), наявності предметного покажчика, у привертанні уваги до підручників і посібників інших авторів з того чи іншого питання розділу або параграфа. Крім того, варто враховувати, що студенти можуть займатися і навчально-дослідницькою, і науково-дослідницькою роботою.

Проаналізуємо актуальність та необхідність підготовки й видання навчального посібника, оцінимо його зміст.

Сьогодні очевидним є факт докорінних змін і у світовому, і в українському вимірі. Динамізм, рухливість, суперечливість притаманні рухові світового й українського суспільства. Ця обставина вимагає такого способу мислення, за допомогою якого можна було б успішно, адекватно досягнути світові виклики сьогодення. Маємо всі підстави наголосити: діалектика і є саме таким способом (методом) не тільки філософського, а й будь-якого мислення, що реалізує себе у сфері науки і соціальної практики.

Звісно, у цьому контексті фундаментального значення набуває навчальний процес у системі вищої школи, зокрема на філософських факультетах університетів України. Пропонований загалу навчальний посібник В. Лисого “Діалектика” зорієнтований насамперед на студентів-філософів. Сьогодні і в майбутньому саме їм плідно осмислювати явища і події природного, суспільного і духовного буття людини. Про що йдеться? Наприклад, тепер досить часто говорять і пишуть про сталий (стійкий) розвиток людської спільноти, висувають різні моделі такого розвитку, які, в разі їх реалізації, дадуть змогу розв’язати основні життєві потреби нинішнього і наступного покоління. Але без усвідомлення філософського поняття розвитку (а воно є фундаментальним принципом діалектики), його змісту неможливо адекватно відповісти на проблеми, що постають, залежно від тієї чи іншої сфери життя нашого суспільства. Тому автор посібника зі знанням справи наголошує, що саме філософія і її галузь “діалектика” (як теорія розвитку) є тими загальними точками зору і способами мислення, які слугують для продуктивного осмислення загального стану світу, а отже, й осмислення розмаїття розвитку в окремих сферах освіти, науки і практичної діяльності людини, українського суспільства і спільноти загалом. Бо й справді, математичні, формально-логічні методи чи прийоми аналітичної філософії, спеціальні науки як теоретична основа технічного прогресу (руйнівного, до речі, для природи) обмежені в світоглядному аспекті й не спроможні адекватно пояснити складні проблеми розвитку цивілізації і налаштувати інтелектуальний потенціал на пошук оптимальних шляхів розв’язання проблем.

У посібнику слушно підкреслено, що за останні десятиліття практично не виходили в світ навчальні праці й обмаль наукових видань не лише на теренах Галичини, а й в Україні загалом. Натомість у Львівському національному університеті імені Івана Франка на філософському факультеті викладають нормативний курс “Діалектика”. Тому навчальний посібник В. Лисого – цілком на часі. До слова, автора посібника “Діалектика” Василя Лисого нагородили спеціальною відзнакою малого журі Форуму видавців у Львові у вересні 2015 р.

Погоджуємося з думкою Василя Прокоповича, що відсутність навчальних і наукових публікацій зумовлена об’єктивними й суб’єктивними причинами. Назвемо одну: досі побутує думка про діалектику як витвір марксистської філософії. Але, і про це йдеться на сторінках посібника, діалектика має тривалу історію, від античної (Геракліт Ефеський, Зенон Елейський, Сократ) до сучасної екзистенційної. Бо ж, зрозуміло, діалектика є суто духовним утворенням, вона укорінена в людському дусі. Діалектика – не тільки спосіб мислення, а й спосіб життєдіяльності суспільства загалом. Отже, адекватне ставлення до діалектики полягає в застосовності діалектичного дискурсу щодо самої себе.

У навчальному посібнику розгляд філософської діалектики не обмежено самим принципом розвитку. Перехід, рефлексія і розвиток – ось сукупність принципів, які є предметом аналізу, відповідно, у третьому, четвертому і п’ятому розділах посібника. Ба, навіть більше (що важливо для читача), автор, користуючись діалектичним методом, розглядає зазначені принципи в системному зв’язку, тобто принцип “розвитку” постає як синтез “переходу” і “рефлексії”. Окрім того, цілком закономірно, що у викладі змісту кожного з названих розділів збережено загальну логіку, притаманну їм: спершу йдеться про теорію діалектичного процесу, потім про застосування її в пізнанні та соціальній практиці. Важливі питання діа-

лектики В. Лисий виводить на нові позиції, що засвідчує про його відхід від стереотипного підходу до визначення діалектики як науки лише про зв'язок і розвиток. Автор провадить пошук її зв'язку з такими важливими питаннями буття людини, як культура, творчість і діалогічне спілкування.

Студентам важливо знати, яким чином філософія пов'язана з духовною чи матеріальною культурою, і в навчальному посібнику запропоновано інструмент розв'язання цього питання – діалектику. З огляду на сказане, зв'язок діалектики і культури постає двобічно: і з боку діалектики, і з боку культури. Тобто йдеться про те, що кожна зі сторін відношення втілює в собі їх поєднання, хоча домінує або діалектика, або культура.

Щодо інших аспектів антропологічного змісту діалектики особливе зацікавлення становить поняття творчості. Справді, субстанційною визначеністю людини є її творча здатність. Така здатність охоплює природу, суспільство і саму людину. Творчість стосовно природи досліджував зокрема французький філософ А. Бергсон у “Творчій еволюції”, щодо суспільства – німецькі філософи: Ф. Шелінг у “Системі трансцендентального ідеалізму”, Г. Гегель у “Філософії історії” та ін. Водночас є й усвідомлена творчість окремих людей (у техніці, науці, культурі загалом). Але традиційно стосовно процесу творчості в будь-яких сферах реальності постає проблема визначення критеріїв творчості, її структури. Зазвичай трактування творчості обмежують породженням нового. У посібнику переконливо доведено, що суть творчого процесу не полягає лише в породженні нового, адже породжене “нове” не завжди відповідає критерію новизни, що можна простежити і в індивідуальному, і в соціальному аспектах.

На основі діалектичного методу творчий процес витлумачено в посібнику як діалектично суперечливе явище, а саме як поєднання моментів виникнення і збереження, зміни і сталості, свободи і необхідності. Такий підхід В. Лисий реалізує на основі ґрунтовного дослідження зазначеної теми в українській літературі. Студенти – майбутні дослідники, творчість яких виявлятиметься в різних сферах суспільного життя, особливо у сфері філософії і науки. Важливо враховувати, що їм належить розробляти так звану логіку відкриттів, тобто шукати шляхи винайдення нових, раніше невідомих істин і водночас у контексті цих істин виявляти місце попередніх у структурі нових. Інакше кажучи, на основі осягнення філософської діалектики як навчальної дисципліни має реалізуватися дослідницький тип мислення і у сфері філософії, і в сфері науки загалом.

Відомо, якого вагомого значення та поширення набуває сьогодні у філософії, науковому пізнанні, суспільстві діалог (аналогічно – дискурс і полілог). Наявні й значні здобутки в дослідженнях сучасної комунікативної філософії. Діалектика належить до тих сфер духовної культури, яка у своєму історичному розвитку постає як діалог. Тобто вона не є філософським методом мислення у вузькому значенні слова. У посібнику розкрито особливість діалектики як діалогу на значному історико-філософському матеріалі, що охоплює античність, Відродження, Новий час і сучасність. І це актуально, бо ж діалектика є своєрідною методологією діалогу в широкому контексті спілкування між народами, цивілізаціями, накопиченими історією культурними цінностями. Форма діалогу виявилася найбільш вдалим інструментом для пошуку нових істин. Тому ця думка є послідовною в сучасній філософській літературі. Бо філософія не може бути великою, якщо в ній не усвідомлено антропологічне начало, яке виявляється в діалозі, діалогіці.

Особливе зацікавлення становить ідея В. Лисого про те, що діалектику як метод і діалектику як діалог не потрібно протиставляти. Є думки, що діалектика як метод однобічна в монологічному статусі (Г. Гегель), і в цьому її обмеженість. Протилежний погляд, що діалектика в її істинному вимірі, тобто діалогу, – поліфонічна. Позиція автора посібника однозначна: окреслене протиставлення є необґрунтованим, бо не враховує генетичної спорідненості діалектики як діалогу і діалектики як методу. Студентській аудиторії запропоновано варіант доказу такої спорідненості, адже в процесі навчання може виникнути уявлення, що антична діалектика – та, яка постає у своєму онтологічному статусі (Геракліт), а діалог (маєвтика) – особлива форма інтелектуальної дії.

Автор посібника практично весь другий параграф сьомого розділу аргументовано доводить, що діалектика як діалог і діалектика як метод – та сама діалектика мислення. Адже діалектичний діалог, оскільки він усвідомлений, є методом (способом) мислення. Відмінність лише в тім, що на одному етапі розвитку філософської думки актуалізується одна форма діалектики, а на другому – друга. Окрім того, діалог, якщо його ведуть як, скажімо, маєвтику чи внутрішній діалог (подвоєння *Я* на іпостасі, коли полемізують, зіштовхуються різні полярні думки одного суб'єкта і вибір тих із них, які, на думку цього суб'єкта як об'єкта власного філософування, претендують на істину) – та сама схема діалектичного процесу. Для студентів, аспірантів, викладачів, які виявляють зацікавлення діалектичною природою діалогу, це важливо, бо ж не кожен діалог є діалектикою чи діалектичним за своєю природою. Додамо: сучасне наукове пізнання, як і будь-який творчий процес, здійснюється, як правило, у формі колізій між різними науковими концепціями (думками учасників суперечки). Хоча самого механізму діалогу вони можуть і не усвідомлювати. Саме усвідомлення діалогічності процесу наукового пізнання окреслює роль діалектики як діалектики мислення і перетворення її на ефективний метод філософського і наукового освоєння реальності.

В окремому розділі чи параграфі посібника доцільно було б проаналізувати зміст версій діалектики, притаманних західній філософській думці ХХ ст. Утім, автор компенсує цю обставину тим, що в шостому параграфі першого розділу доволі ґрунтовно в контексті тематики посібника аналізує філософські вчення А. Шопенгауера, Г. Гадамера, Е. Гусерля, представників аналітичної філософії. У такому самому ключі проведено аналіз у параграфі “Діалектика як діалог” (розділ сьомий). Окрім того, в першому параграфі першого розділу автор посібника дає всебічну оцінку критичного ставлення англійського філософа і соціолога К. Попера до діалектики Г. Гегеля і К. Маркса. Звісно, В. Лисий здійснив спробу дати теоретичний виклад філософської діалектики на основі гегелівської як базової. У цьому є сенс, бо й справді, всебічно і ґрунтовно опанувати діалектику посткласичну неможливо без засвоєння її класичної форми. Варто додати, що в розділі “Замість післямови” автор акцентує увагу на тому, що перспективним завданням є системне “донесення” до свідомості студентів діалектики німецьких мислителів ХХ ст. Т. Адорно, А. Ліберта, французького мислителя Ж.-П. Сартра та ін., тобто саме тих, які посідають чільне місце в посткласичній генезі діалектики. Сподіваємося, що В. Лисий реалізує цю ідею успішно. Як зауваження зазначимо наявність окремих повторень у тексті посібника.

Підготовка й опублікування навчального посібника В. Лисого “Діалектика” є, без сумніву, позитивним явищем у методологічному забезпеченні навчального процесу з нор-

мативного курсу “Діалектика”. Посібник буде вельми корисний студентам, викладачам, а також науковцям, усім, хто прагне освоїти і зрозуміти філософську діалектику, перспективи її подальшого розвитку.

**THE DIALECTICS OF PARADIGMATIC STATUS
OF METHOD AND DIALOGUE IN THE CONTEMPORARY
THINKING AND IN LEARNING PROCESS**

Oleksandr Timchenko

A review on Vasyl Lysyy's training manual “Dialectics”. Lviv: LNU 2014. – 480 p.

Олександр Тімченко
доктор філософських наук,
завідуючий кафедри філософії та культури
Львівської комерційної академії

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2015

Прийнята до друку 21.12.2015